

Маслова Н.М.

ДО ПИТАННЯ ГЕОГРАФІЧНОГО ТРАКТУВАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ДЕМОГРАФІЇ

В сучасній суспільній географії в цілому та в геодемографії, зокрема, постійно відбувається доповнення понятійно-термінологічного апарату. Це проявляється в розширенні обсягу і поглибленні змісту окремих понять в процесі розвитку науки та в їх термінуванні, тобто у позначенні спеціальним словом, або словосполученням. Наслідком цього процесу є поява принципово нових термінів.

Поняття – це думка (форма мислення), в якій відображаються загальні, істотні властивості чи відношення предметів, явищ, процесів реального світу [23, с. 90]. Найбільш фундаментальні поняття називаються категоріями. Кожне поняття позначається окремим терміном [23, с.91]. Терміни охоплюють невеликий обсяг інформації, вони виражають конкретне розуміння окремих предметів, явищ і процесів, узагальнюють їх сутнісні риси. Розроблена система термінів називається термінологією [13, с.9]. З точки зору повідомлення про предмет (об'єкт, явище, процес і т.п.) поняття є змістом, а термін – формою. Отже, спочатку з'являється поняття, а потім виникає його назва, т.т. термін. Число нових понять поступово випереджає число термінів, які представляють ці поняття [9].

Сукупність понять і відповідних їм термінів, що пов'язані спільним вихідним, базовим поняттям, складає понятійно-термінологічну систему [23, с.92] або понятійно-термінологічний апарат науки [13, с.9].

Згідно з Е.Б. Алаєвим вся суспільно-географічна термінологія потребує значного впорядкування, оскільки відзначається багатозначністю (полісемією), синонімією, неправильно орієнтованими і громіздкими термінами, відсутністю фіксованих значень та еквівалентів у термінології найбільш поширених іноземних мов, „забрудненістю” термінологічного середовища [1, с.8]. В географії населення дана проблема є найбільш гострою, оскільки існує ряд визначальних термінів, форма яких не відповідає їх конкретному змісту, так як він поступово поглиблюється. Тому актуальним напрямком сучасних теоретичних досліджень в цій галузі знань є „приведення форми у відповідність до зміненого змісту”, оскільки „в іншому разі форма буде гальмувати розвиток змісту” [9].

До проблемних термінів в царині геодемографії, в першу чергу, належать категорії „геодемографічна ситуація” та „геодемографічний процес”. Насьогодні в суспільно-географічній літературі не існує чіткого їх трактування, тому виникає потреба їх конкретизації. Найбільшою проблемою є те, що в географії населення досі спостерігається явище синонімії, тобто повторення термінів сусідніх наук [9], в даному випадку демографії. Свідченням цього є той факт, що досьогодні значна кількість географів користуються термінами „демографічна ситуація” та „демографічний процес”, не зважаючи на те, що їх зміст істотно відрізняється і не відповідає принципам географічного підходу.

Інша проблема полягає у відсутності чіткого трактування змісту даних понять, що призводить до різного розуміння їх сутності та полісемії. Це значно ускладнює процес впровадження зазначених категорій в широкий науковий обіг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що значна увага вчених приділяється проблемі трансформації сучасних демографічних процесів, виявленню її причин, наслідків, заходів щодо врегулювання демографічної ситуації в Україні та її окремих регіонах. Зокрема, в цьому напрямку працюють

С. Стеценко, В. Швець [17], І. Прибиткова [12], Мірко Н. [10], Старостенко Г. [10, 16], Л. Тарангул [10], М. Фащевський [21], Ф. Заставний [4,5] та ін.

Проблемами регіонального демографічного аналізу детально займаються М. І.Фащевський [21], В. О. Джаман [3], Г. М. Рогожин, О. Г. Рогожин [14], А. Рубліков [15] та ін. Водночас розгляду питань, пов'язаних з теоретичним обґрунтуванням термінів „геодемографічна ситуація” та „геодемографічний процес” приділено недостатньо уваги, що зайвий раз засвідчує несформованість понятійно-термінологічного апарату сучасної суспільної географії. Проблемою трактування змісту зазначених категорій, розробкою концептуальних основ геодемографічного процесу та питаннями територіальної диференціації геодемографічних процесів та геодемографічної ситуації впритул займаються О.Г. Топчієв [18,19,20], В.В. Яворська [2, 18, 24, 25], С.Б. Куделіна [18], та інші.

Отже, метою даної статті є аналіз основних підходів до трактування понять „геодемографічна ситуація” та „геодемографічний процес”, а також виділення істотних відмінностей між даними термінами та близькими до них, але не синонімічними, термінами „демографічна ситуація”, „демографічний процес”, що часто вживаються в сучасній суспільно-географічній літературі.

Беззаперечним фактом є те, що донедавна в географічній літературі повсюдно вживалися терміни „демографічна ситуація” та „демографічний процес”, запозичені з демографії. Але в наш час більш вживаними стають принципово нові терміни „геодемографічна ситуація” та „геодемографічний процес. Зрозуміло, що трактування їх змісту знаходиться на стадії формування, що і є причиною фрагментарного їх використання в науковому обігу.

Складний процес формування пройшли і звичні нам терміни „демографічна ситуація” та „демографічний процес”. Насьогодні проблема полягає у відсутності їх єдино визнаної дефініції. Розглянемо окремі з трактувань.

М.Т. Агафонов та М.А. Голубєв в 1973 р. розглядали демографічну ситуацію як „економіко-географічне явище, яке являє собою сукупність відносин між демографічними та іншими соціально-економічними компонентами виробництва” [6]. Таке розуміння сутності досліджуваного терміну є дещо застарілим і неактуальним на даний момент, оскільки воно є наслідком переважаючої в радянський період тенденції розгляду

населення лише як фактора, що впливає на розвиток і розміщення продуктивних сил суспільства, а географії населення як свого роду служниці економічної географії. Такий підхід є недопустимим в умовах зміни пріоритетів в сучасній суспільній географії, що, насамперед, проявляється в процесі гуманізації географічної науки. Прибічники гуманістичних ідей вбачають людину в центрі всіх суспільно-географічних досліджень, а географію населення визначають центральним блоком цієї науки. Крім того, в наведеному вище визначенні не згадується просторова та часова прив'язаність демографічної обстановки, а відповідно опускається той факт, що демографічна ситуація розглядається на певний, як правило нетривалий, проміжок часу та має значні територіальні відмінності в межах певного регіону.

В той же час, зазначені автори подають визначення типу демографічної ситуації (обстановки). На їхню думку, це „сукупність соціально-економічних умов, характерних для ряду економічних районів одного рангу, які визначають характер відтворення населення і трудових ресурсів” [6]. З цим визначенням можна погодитися лише частково, оскільки, згідно такого трактування визначальна роль належить соціально-економічним чинникам відтворення населення, в той же час повністю нівелюється вплив природних, екологічних, соціокультурних, психологічних факторів. Крім того, оцінку демографічної ситуації доцільно здійснювати не лише на рівні економічних районів, але й в межах інших територіальних одиниць різного масштабного рівня.

Вдалою можна вважати спробу М.Т. Агафонова та М.А. Голубєва виділити категорії, що складають демографічну ситуацію, серед яких: демографічні (природний рух, статеві-вікова, сімейна структури населення), соціальні (склад населення), економічні (відповідність трудових ресурсів потребам народного господарства тощо) категорії, характер розселення і типи населених місць [6].

Більш конкретне розуміння сутності поняття „демографічна ситуація” подавали С.О. Ковалев та Н.Я. Ковальська в 1980 р.. В їх тлумаченні демографічна ситуація (демографічна обстановка або положення) – це „співвідношення величин народжуваності, смертності, міграційної рухомості, які склалися на даний час у даній територіальній групі населення та тенденції до їх зміни, що створюють в даний час певну статеві-вікову структуру населення, певну динаміку його чисельності та умов його подальшого відтворення” [6, с.78]. При такому підході майже повністю нівелюється склад населення, адже згадується лише статеві-вікова структура населення, а розгляд сімейної структури, соціального, національного, релігійного складу населення відсутній.

Одним з найбільш вдалих тлумачень демографічної ситуації є визначення сформульоване І.М.Прибитковою в 1995 р., згідно якого „демографічна ситуація, або демографічна обстановка – це стан демографічних процесів, складу й розміщення населення в якийсь час, найчастіше того чи іншого року” [12, с.29]. В самому визначенні автор не підкреслює територіальної прив'язаності демографічних процесів, хоча зрозумілим є той факт, що будь-які суспільні процеси відбуваються на певній території. Втім, далі І.М. Прибиткова все ж таки зазначає, що „звичайно демографічну ситуацію розглядають стосовно країни загалом або її окремих частин чи регіонів” [12, с. 29]. Виходячи з цього твердження, можна виділити два підходи до розгляду стану демографічних процесів в зазначених територіальних одиницях. Перший підхід передбачає розгляд демографічної обстановки в країні чи її окремому регіоні в цілому, не враховуючи її регіональних відмінностей. В такому разі доцільним є використання терміну „демографічна ситуація”, адже розгляд демографічної ситуації здійснюється з позицій демографії, як переважно статистичного вчення.

Якщо ж розгляд стану демографічних процесів проводиться з врахуванням їх територіальних відмінностей в межах країни чи окремого регіону, то таку ситуацію варто трактувати як геодемографічну. В такому випадку їх дослідження стає компетенцією географічної науки, зокрема, геодемографії.

Виникнення терміну „геодемографічна ситуація” в суспільній географії не є випадковим, оскільки в самому його змісті передбачено врахування регіональної специфіки демографічної обстановки територіальних утворень різного масштабного рівня. В змісті цього поняття закладена ідея територіальної організації демографічної ситуації в межах певного регіону. Такий підхід визначає специфічний кут зору, під яким ведеться суспільно-географічне вивчення населення, адже територіальна організація суспільних процесів та явищ є „стрижневою категорією предметної області суспільної географії” [19, с.12], а „територіальна організація суспільства – це провідний методологічний принцип дослідження та оцінки всіх особливостей території” [19], в тому числі і демографічних. Отже, провідним принципом при вивченні процесів життєдіяльності населення з позицій суспільної географії має стати принцип територіальності, а відповідно – змінюється і конкретний зміст термінів, що унеможлиблює використання категорій, які традиційно є демографічними.

Одними з перших на необхідність введення зазначеного терміну звертали увагу С.О. Ковалев та Н.Я. Ковальська в 1980 р.. Щоправда, у них воно звучало як „демогеографічна ситуація” [6, с.79]. До цього твердження автори дійшли після короткого розгляду основних факторів, які створюють ту чи іншу демографічну ситуацію, серед яких, на їхню думку, можна виділити темпи, масштаби і пропорції економічного розвитку регіону, місцеві традиції демографічної поведінки та ступінь сприятливості природних умов для проживання тощо. А, „поскілки в цьому випадку в поле зору входить весь комплекс місцевих умов даного району як місця проживання певної територіальної групи населення – природних, економічних, соціально-демографічних, то дослідження демографічної ситуації переростає рамки демографії і стає справою в першу чергу географів” [6]. Тому одне з головних завдань географії населення - „порівняльно-географічне вивчення демогеографічної ситуації на різних рівнях” [6]. Втім, власної дефініції цього поняття зазначені вчені не подають.

Тому актуальною проблемою залишається визначення конкретного змісту даного поняття. О.Г. Топчієв, С.Б. Куделіна, В.В. Яворська, надаючи перевагу трактуванню змісту і функцій поняття „геодемографічний процес”, подають також коротке тлумачення терміну „геодемографічна ситуація”, під якою вони розуміють „демографічну обстановку чи ситуацію в певному регіоні” [18, с.25].

Отже, головна відмінність між двома вище розглянутими поняттями полягає, в першу чергу, в самому підході до розгляду демографічної ситуації на певній території. Демографія як, більшою мірою, статистичне вчення, головну увагу приділяє вивченню „закономірностей відтворення населення в суспільно-історичній зумовленості цього процесу” [12, с.19], а це означає, в першу чергу, розгляд основних статистичних закономірностей демографічних процесів на певний момент часу для певної території, тобто демографічної ситуації.

Географія населення, як наука суто географічна, відображає, насамперед, „ставлення населення до території його мешкання” [12]. Втім, на даний момент не існує однозначності і в трактуванні наукових компетенцій географії населення. Значну увагу цій проблемі приділено в наукових працях М. І. Фашевського та М.П. Немченко. На їх думку, географія населення вивчає „регіональні відмінності соціальних процесів, причини їх виникнення та зміни, закономірності їх динаміки в просторі і часі” [21, с.91]. Але зазначені автори звертають увагу на необхідність розширення уявлення про предмет географії населення у зв'язку зі „зростанням ролі людського фактора у розвитку суспільства і його взаємодії з природним середовищем”. Виходячи з цього, вчені визначають актуальним та пріоритетним розвиток в галузі географії населення такого наукового напрямку як „територіальна організація життєдіяльності населення” [21]. Саме до компетенції вчених, що працюють в зазначеному напрямі, належить розгляд геодемографічної ситуації в певних просторових утвореннях, тобто територіальній організації всієї сукупності демографічних процесів в певному регіоні (країні, адміністративному районі, населеному пункті тощо) на певний момент часу (декілька років, рік, місяць тощо). Такий аспект дослідження геодемографічної обстановки цілком відповідає вимогам новітньої просторово-часової парадигми суспільної географії. Крім того, О.Г. Топчієв наполягає на застосуванні в суспільно-географічних дослідженнях якомога „дрібніших часових проміжків” аж до „безперервного (континуального) часу” [19].

Незважаючи на те, що термін „демографічний процес” традиційно вживається при вивченні населення, на сьогодні існує декілька підходів до трактування його конкретного змісту. І.М. Прибиткова подає доволі широке трактування змісту зазначеного поняття: „Демографічний процес – це послідовність однойменних подій у житті людей, яка має значення для зміни їх генерацій” [12, с.28]. До головних демографічних процесів вона відносить народжуваність, смертність, шлюбність, припинення шлюбу, міграції. В той же час автор наводить декілька інших дефініцій даної категорії: „Іноді демографічним процесом називають відтворення населення загалом або зміну чисельності всього населення в результаті народжувань і смертей, а також деякі демографічні явища” [12]. Перераховані підходи до визначення змісту демографічного процесу не розкривають його сутності повною мірою хоча б тому, що не враховують один з головних компонентів демографічного процесу – міграції. А якщо під демографічним процесом розуміти „деякі демографічні явища”, то таке твердження взагалі не несе конкретного змісту, а, відповідно, не розкриває змісту демопроцесу, а лише вказує на значну кількість складових самого процесу. Відсутність чіткого переліку демографічних явищ, які складають демопроцес призводить до того, що деякі аспекти життєдіяльності населення випадають з поля зору дослідників, які займаються вивченням особливостей демографічних процесів, що вкрай недопустимо, оскільки демографічні процеси мають риси системності, а, відповідно, існують взаємозв'язки між різними компонентами демопроцесу. Нівелювання одного з таких компонентів позбавляє дослідження комплексного характеру та призводить до необ'єктивного висвітлення особливостей демографічних процесів в країні чи в окремому регіоні.

Демографічні процеси є системоутворюючими факторами, що формують населення як систему з усіма якостями. Доказом системності самих демографічних процесів є такі їх особливості, як парність, протилежна спрямованість, взаємозумовленість і залежність [17]. На системність демопроцесу вказує також структурний і функціональний взаємозв'язок між його компонентами. Так, процеси природного й механічного рухів населення залежать від його демографічної структури, соціального та національного складів, потенціалу здоров'я, освітнього рівня тощо. У свою чергу, формування соціальних якостей населення тісно пов'язане з процесами його природного і механічного рухів, з його складом за статтю, віком, соціальними групами тощо [16]. Отже, до демографічних процесів слід включити природний та механічний рух населення, а також зміну якісного складу населення.

С.Г. Стеценко та В.Г. Швець виділяють основні риси демопроцесів [17]:

- усі демографічні процеси підпорядковуються дії закону великих чисел, їхні закономірності статистичні, імовірнісні, відображають зв'язок випадковості й необхідності;
- соціальна зумовленість і підпорядкування дії сукупності законів населення.

Крім того, автори відмічають, що „усі процеси, які відбуваються у населенні, мають біологічні основи і, отже, є біологічні бар'єри і межі” [17]. Тому третьою рисою демографічних процесів можна вважати їх біологічну зумовленість. Біологічні основи демопроцесів виражаються, в першу чергу, через біологічне оновлення і зміну поколінь.

Демографічні процеси є безперервними і безкінченними. С.Г. Стеценко та В.Г. Швець вважають, що їх поєднання і взаємодія є відтворенням населення [17]. Отже, невірним є ототожнення демографічного процесу і відтворення населення, оскільки останнє поняття значно ширше, тому що включає всю сукупність демографічних процесів. В той же час, останні включають не тільки процеси відтворення населення, але й „шлюбність, припинення шлюбу, міграції” [12].

Таким чином, демографічні процеси мають кількісні і якісні характеристики. І.М. Прибиткова головною характеристикою демографічних процесів вважає їх інтенсивність [12], а до системи відносних величин інтенсивності належать напруженість, рівень і сила демографічних процесів [16].

В суспільній географії „важливим етапом дослідження будь-якої заселеної території є просторовий аналіз демографічних процесів” [8]. Такий аспект розгляду зазначених процесів дозволяє називати їх геодемографічними.

Теоретичним обґрунтуванням поняття „геодемографічний процес” впритул займаються О.Г. Топчієв, С.Б. Куделіна, В.В. Яворська. „Геодемографічний процес (ГДП) – , зазначають вони, – це часовий розвиток населення на певній території, його кількісні й якісні зміни, загальний напрям і характер таких змін” [18]. Насьогодні неповністю розкрито зміст і функції геодемографічного процесу, лише в загальних рисах визначені його головні ознаки, зроблені перші спроби типології ГДП. В.В. Яворська відмічає, що „переважання в наукових дослідженнях аналізу „ситуацій” як статистичних станів соціально-демографічних явищ актуалізує необхідність їх дослідження з позицій динамічних підходів, розробки принципово нових концепцій, зокрема концепції геодемографічного процесу (ГДП)” [2]. Увага до таких досліджень особливо зростає в умовах глибокої демографічної кризи в країні та її регіонах, що „посилює актуальність глибокого осмислення особливостей геодемографічних процесів та їх територіальної диференціації в межах окремих регіонів [2].

Унікальною особливістю геодемографічного процесу є його належність одночасно до суспільно-географічних, демографічних та соціальних процесів.

Приналежність ГДП до географічних процесів в першу чергу зумовлює своєрідні підходи до його трактування, виходячи з універсальних властивостей геопроецсу. Геопроецс – це зміна структури та режиму функціонування географічного простору-часу у напрямку його оптимізації та підвищення його організованості з деякою метою, тобто це рух географічного простору-часу до свого термінального стану [7, с.46]. Виходячи з цього, поняття ГДП в першу чергу стосується просторово-часових змін функціонування населення. Але поняття геопроецсу є назвичайно широким за змістом. Геопроецс включає фізико-географічні процеси та суспільно-географічні процеси (СГП), які істотно відрізняються за своїми властивостями і закономірностями. ГДП належить до суспільно-географічних процесів, а тому, розглянувши загальні властивості СГП, можна впритул підійти до розуміння сутності ГДП. Виходячи з того, що „суспільно-географічний процес наголошує на динамічні зміни компонентів та геокомпонентів, розвиток ландшафтної оболонки Землі та її складових частин, еволюцію територіальної організації суспільства як результат його взаємодії з природним середовищем” [19, с.86], у трактуванні ГДП повинен застосовуватися діалектичний та еволюційний підхід, тобто ГДП необхідно розуміти як своєрідну тенденцію до еволюції основних демографічних характеристик території.

Іншою важливою категорією суспільної географії є категорія „суспільно-географічні явища”, що розглядаються на певну дату як незмінні, статичні і звичайно називаються „ситуаціями” [19]. Геодемографічна ситуація належить до суспільно-географічних явищ. Відтак, якщо СГП розглядати як „послідовну і закономірну зміну та послідовність ситуацій” [19, с.86], то і ГДП складається з послідовності геодемографічних ситуацій, тобто фіксованих станів ГДП.

Оскільки ГДП має свої численні кількісні та якісні параметри, що змінюються в часі, можна говорити про траєкторію ГДП. Насамперед ГДП являє собою „часову траєкторію” розвитку населення певної території, тенденції його кількісних та якісних змін [18]. В даному твердженні фігурують два поняття („розвиток” і „зміни”), які потребують уточнення. Під розвитком зазвичай розуміють „процес переходу від одного стану до іншого, досконалішого, від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого” [11]. Але в процесі зміни (і населення в т. ч.) не завжди настає більш досконалий стан, часто він може змінюватись на гірший стан по відношенню до попереднього. Через це доцільним є використання терміну „зміна” [9].

Зміна – це процес виникнення відмінностей, перехід від одного стану до іншого, перетворення його на інший [22].

Ще одним терміном, застосування якого можливе при визначенні ГДП є термін „динаміка”, оскільки, на думку Т.М. Курач, „динаміка – завжди рух, зміна, але не завжди розвиток” [9].

Отже, ГДП являє собою „часову траєкторію” динаміки (зміни) населення певного регіону. Тому, О.Г.Топчієв, С.Б. Куделіна та В.В. Яворська при розгляді основних ознак і характеристик вживають терміни „зміни населення”, „динаміка траєкторії ГДП” тощо. В монографії „Основи суспільної географії” О.Г. Топчієв визначає демографічний процес саме як „часові зміни кількості населення та його статеві-вікової структури”, а у зв’язку з територіальною прив’язаністю цього процесу пропонує називати його „геодемографічним” [19, с.272].

В.В. Яворська зазначає, що геодемографічний процес не слід розуміти як традиційне співвідношення показників природного та механічного руху населення на різні дати і відрізки часу чи як послідовну зміну демографічних подій протягом певного часу. ГДП необхідно розглядати „як єдиний цілісний, безперервний процес, що визначає узагальнену траєкторію розвитку населення, соціально-демографічних факторів і чинників, які формують напрями і типи відтворення населення” [2].

До головних ознак ГДП О.Г. Топчієв і його однодумці [18] відносять:

- співвідношення показників руху населення, що розглядаються послідовно за певний проміжок часу (орієнтовно 10-12 років);
- загальний характер траєкторії часових змін населення.

Якісні зміни населення автори вважають хоч і головною, але похідною характеристикою, виходячи з того, що „для кожного типу ГДП будуть властиві свої співвідношення якісного складу населення” [18]. Але існує і зворотній зв'язок. Адже, якісні зміни населення, в свою чергу, мають вплив на ГДП.

В.В. Яворська пропонує розглядати геодемографічний процес у взаємозв'язку з факторами соціального, економічного, етнопонаціонального, екологічного, розселенського характеру. Причому, особливу увагу слід приділяти аналізу етнопонаціонального складу населення, що має безпосередній зв'язок з деякими особливостями формування сучасної геодемографічної ситуації і розвитком геодемографічних процесів [2]. На нашу думку, важливим є розгляд не лише етнопонаціонального складу населення, а й соціокультурних особливостей певного регіону. Під соціокультурними особливостями регіону ми розуміємо характеристики змін в ціностних орієнтирах різних етносів.

Важливою характерною рисою ГДП є їх динамічність, т.т. безперервний рух його складових. Геодемографічний процес за своєю природою та багатокомпонентною структурою є досить інерційною категорією, але при певних екстремальних умовах його параметри можуть змінюватись досить суттєво за відносно короткі проміжки часу [2].

Ще однією ознакою ГДП, яка витікає із універсальних ознак всіх суспільно-географічних процесів, є можливість їх картографування. Тут важливим є показ станів демографічних процесів на різний час, що може відображатись як у вигляді серії різночасових карт, так і у вигляді однієї карти за допомогою специфічних прийомів [19, с.86]. Картографування ГДП дає змогу наочно проілюструвати їх просторову диференціацію в межах певних територіальних утворень різних ієрархічних рівнів, а також наочно відобразити схему геодемографічного районування території, яка досліджується.

Підставою для визнання терміну „геодемографічний процес” є також його відповідність існуючим вимогам до наукових термінів [1, 20]. Зазначений термін має чіткий зміст, правильну орієнтацію (термін відображає саме це поняття, не суперечить йому), він вписується в наявний в суспільній географії понятійно-термінологічний апарат, має ознаки дериватності (на основі нього можуть утворюватися інші терміни: геодемографічна ситуація, геодемографічне явище, геодемографічне районування тощо); поняття досить лаконічне, благозвучне, унікальне, вільно перекладається на інші мови.

Отже, виходячи з попереднього аналізу існуючих на сьогоднішній день дефініцій понять „демографічний та геодемографічний процес”, „демографічна та геодемографічна ситуація”, можна виділити істотні відмінності між ними, які доводять необхідність їх розмежування і застосування в науковому обігу конкретних галузей науки, ґрунтуючись на предметній області цієї науки.

На наш погляд, перша відмінність полягає в самому підході до вивчення населення в демографії та географії. В географії населення розгляд життєдіяльності населення, складовою частиною якої є демографічний розвиток, проводиться у відповідності до нової просторово-часової парадигми, згідно до якої розгляд будь-яких суспільних процесів здійснюється в просторовому та часовому вимірах, тобто як тенденція, на яку впливає ряд чинників. Сутність цих чинників обумовлена регіональною унікальністю території, на якій розгортається ГДП. Нами проведено порівняльний аналіз відмінностей і спільних рис в тлумаченні демографічних та геодемографічних процесів (табл. 1.). Результатом цього аналізу може стати авторське тлумачення геодемографічного процесу як *просторово-часової тенденції в еволюції основних кількісних та якісних характеристик населення певних регіональних утворень під впливом їх соціокультурної унікальності*.

Таблиця 1. Порівняльний аналіз наукового трактування демографічних та геодемографічних процесів

Спільні риси	Відмінні риси ГДП
1. Підпорядкованість дії закону великих чисел.	1. ГДП є компонентом суспільно-географічних процесів, які характеризуються певною генезою, динамікою, просторовими відмінностями, законом-мірностями просторового поширення.
2. Статистичний і певною мірою ймовірнісний характер процесів.	2. Провідними принципами у дослідженні ГДП є принципи територіальності та історичного підходу. Дослідження ГДП передбачає обов'язкове врахування регіональних відмінностей у процесах відтворення населення в межах певної території.
3. Риси системності.	3. Основним методом дослідження ГДП є просторово-часовий аналіз процесів природного та механічного рухів населення, за якого співвідношення показників руху населення розглядаються послідовно за певний проміжок часу (орієнтовно 10-12 років, але існує тенденція до розгляду більш дрібних часових проміжків аж до континуального часу) та для певної території.
4. Підпорядкування закону зв'язку випадковості й необхідності.	4. Важливою ознакою ГДП є загальний характер траєкторії часових змін населення для певного територіального утворення.
5. Підпорядкування дії сукупності законів населення.	5. Враховується якісний склад населення певної територіальної одиниці, хоча якісні зміни по відношенню до кількісних вважаються похідною характеристикою.
6. Взаємозалежність з факторами соціального, економічного, етнонаціонального, екологічного, розселенського характеру.	
7. Безперервність та безкінечність процесів.	
8. Динамічність та ритмічність.	
9. Інерційний характер	

Проведений аналіз трактування змісту понять „геодемографічна ситуація” та „геодемографічний процес” дозволяє стверджувати, що обидва поняття відображають специфічний суспільно-географічний підхід до розгляду проблеми життєдіяльності територіальних спільностей людей (населення) та мають всі підстави до їх широкого застосування в науковій географічній літературі. Саме виникнення даних категорій свідчить про розвиток сучасної української географії населення, повернення до питання формування по-

нятійно-термінологічного апарату цієї галузі знань, який досьгодні мав і має риси полісемії та синонімії. Проблема доведення форми окремих суспільно-географічних понять у відповідність до їх змісту залишається актуальною і в майбутньому. Нам видається необхідним поширити пошук тих факторів, які надають геодемографічним процесам характер своєрідності й регіональної унікальності.

Джерела та література

1. Алаєв Е.Б. Економіко-географічна термінологія. – М.: Мисль, 1977. – С. 8–12.
2. Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / В.В. Яворська; Одес. Нац. Ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2003. – 20 с.; рис., табл. – укр.
3. Джаман В.О. До проблеми територіальних особливостей демографічних процесів в Україні // Український географічний журнал. – 1998. – № 3. – С.13–17.
4. Заставний Ф. Демографічна ситуація в Україні // Географія та основи економіки в школі. – 2004. – № 1. – С. 39–40.
5. Заставний Ф.Д. Населення України. – Львів: „Край”, „Просвіта”, 1993. – 224 с.
6. Ковалев С.А., Ковальская Н.Я. География населения СССР. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – С. 78–79.
7. Ковальов О.П. Географічний процес: що стоїть за цим поняттям? // Український географічний журнал. – 1997. – № 4. – С. 45–51.
8. Курач Т. М. Методика картографування динаміки населення // Український географічний журнал. – 2001. – № 4. – С.29–33.
9. Курач Т.М. Теоретичні положення картографування особливостей динаміки соціально-економічних явищ // Український географічний журнал. – 1998. – № 3. – С.28–31.
10. Мірко Н., Старостенко Г., Тарангул Л. Трансформація демографічних процесів // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 7. – С. 31–33.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: «Русский язык», 1984. – С.558.
12. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І.М. Прибиткова. – К.: „АртЕк”, 1995. – С. 28.
13. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.
14. Рогожин Г., Рогожин О. Демографічний розвиток українського села: регіональний аналіз / Демографічні дослідження. Вип. 20. – К.: Наук. думка, 1998. – С. 158–181.
15. Рубліков А. Деякі тенденції демографічних процесів у сільській місцевості Карпатського регіону України / Демографічні дослідження. Вип. 20. – К.: Наук. думка, 1998. – С. 182–193.
16. Старостенко Г. Новітні демографічні тенденції в Україні // Економіка України. – 1998. – № 5. – С.22–30.
17. Стеценко С.Г., Швець В.Г. Статистика населення: Підручник. – К.: Вища школа, 1993. – С. 111–113.
18. Топчієв О.Г., Куделіна С.Б., Яворська В.В. Геодемографічний процес: зміст і функції поняття // Український географічний журнал. – 2000. – № 2. – С.25–27.
19. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
20. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
21. Фашевський М.І. Геодемографічна ситуація в Україні // Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Луцьк, 1993. – С. 118–120.
22. Філософський словник. / за ред. В.І. Шинкарука. – Київ, 1986. – С.98.
23. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
24. Яворська В.В. Геодемографічний процес в соціально-географічних дослідженнях: концептуальні погляди (на прикладі УП) // Географія та сучасність. Зб. наук. праць. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 1999. – Вип.2. – С. 13–17.
25. Яворська В.В. Основні методологічні підходи до вивчення геодемографічного процесу // Географічна наука і Україна. Зб. наук. праць. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – С.24.